

ARCHAEOLOGIA
BELGICA

250

VARIA IV

BRUSSEL
1982

ARCHAEOLOGIA BELGICA

250

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dr. Dr. B. Roovers

VARIA IV

De Tafelrondmote op de Warande te Diest
De citadel van Zoutleeuw

Études et rapports édités par le
Service national des Fouilles
Plan de l'Institut
1040 Bruxelles

Nationaal Instituut voor Oudheden
en Kunsthistorisch Genootschap

Drukkerij

Bibliothèque van Oudheden

18460

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dir. Dr. H. Roosens

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen
Jubelpark 1
1040 Brussel

Etudes et rapports édités par le
Service national des Fouilles
Parc du Cinquanteaire, 1
1040 Bruxelles

© Nationale Dienst voor Opgravingen

D/1982/0405/5

ARCHAEOLOGIA BELGICA

250

VARIA IV

D. CALLEBAERT

DE CAPELRONDMOTE OP DE WARANDE TE BREST

BRUSSEL
1982

Bibliotheek van OE

18460

Op het noordwestelijk eind van de boulevard verheft zich de
Tafelrondmote (zie 2). Zij is in 1914 op de plaats van een
oud horecahuis gebouwd en heeft een oppervlakte van 4000 m².
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.

De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.

D. CALLEBAUT

DE TAFELRONDMOTE OP DE WARANDE TE DIEST

De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.
De muren zijn van baksteen en de vloer is van marmer.

Fig. 2. Zicht op de muren van de muren.

In het noorden van het Hageland, aan het samenvloeiingsgebied van de Demer en de Begijnenbeek, ligt Diest. Het beeld van dit stadje wordt gedomineerd door de Warande, een getuigeheuvel van het Hagelands plateau. De heuvel is zuidwest-noordoost georiënteerd en bereikt een hoogte van ca. 45 m. Geleidelijk stijgend op de zuidelijke flank, sluit de Warande ten noordwesten vrij steil aan bij een terras dat op de Demer uitgeeft (fig. 1).

Fig. 1. Situatiekaart

Op het noordoostelijk eind van de heuveltop verheft zich een mote, het Tafelrond genaamd (fig. 2). Zij is is t.o.v. de begane grond ongeveer 3 m hoog, haar basisdiameter bedraagt maximum 41 m, terwijl het platform in doorsnede 18-19 m meet. Ten zuidwesten snijdt een gracht, die in het micro-reliëf nauwelijks zichtbaar is, de mote van de rest van het heuvelplateau af. Die zone zal wellicht als voorburcht dienst gedaan hebben.

Een document dat ons over het castraal gebouwenbestand op de Warande inlicht, is een XVIIde-eeuwse manuscriptkaart waarvan hier een XVIIIde-eeuwse kopie afgebeeld wordt (fig. 3). Deze « Caerte figuratif van den Berghe int' Parck » is merkwaardig niet alleen omdat er de toenmalig vrijliggende gebouwresten worden op aangeduid, maar bovendien ook nog diverse « nieuwelinx opgegraven » funderingen. De oudheidkundige belangstelling voor « den Berghe » gaat dus tot de XVIIde eeuw terug ! Volgens de figuratieve kaart situeerden de nog zichtbare grondvesten zich in de zuidwestsector van het heuvelplateau. Het gaat om fragmenten van een met torens versterkte vestingmuur, twee ijskelders en een waterput. De XVIIde-eeuwse graafwerken grepen dan ook hoofdzakelijk binnen deze zone plaats. Hierbij legde men o.a. funderingen van een constructie vrij, waarbinnen een « paveysel » lag dat « cruys wijs opgegraven » werd. Men zocht ook op de mote, want, zoals het document aantoont, werd er een stuk van een muur blootgelegd.

Na deze wel zeer vroege opzoekingen kwam de Warande weerom in het archeologisch nieuws toen er vanaf 1955 op de heuveltop gegraven werd. De eerste werkzaamheden betroffen eerder peilingen door G. van der Linden uitgevoerd. Hierop ondernam de Nationale Dienst voor Opgravingen in 1959 een opgraving die o.l.v. J. Mertens stond. Er werden sleuven aangelegd op de mote en in het zuidwestelijk deel van het Warandeplateau waar de hoofdaandacht ging naar de gebouwsporen die op de XVIIde-eeuwse kaart voor-

Fig. 2. Zicht op de mote vanuit het noorden

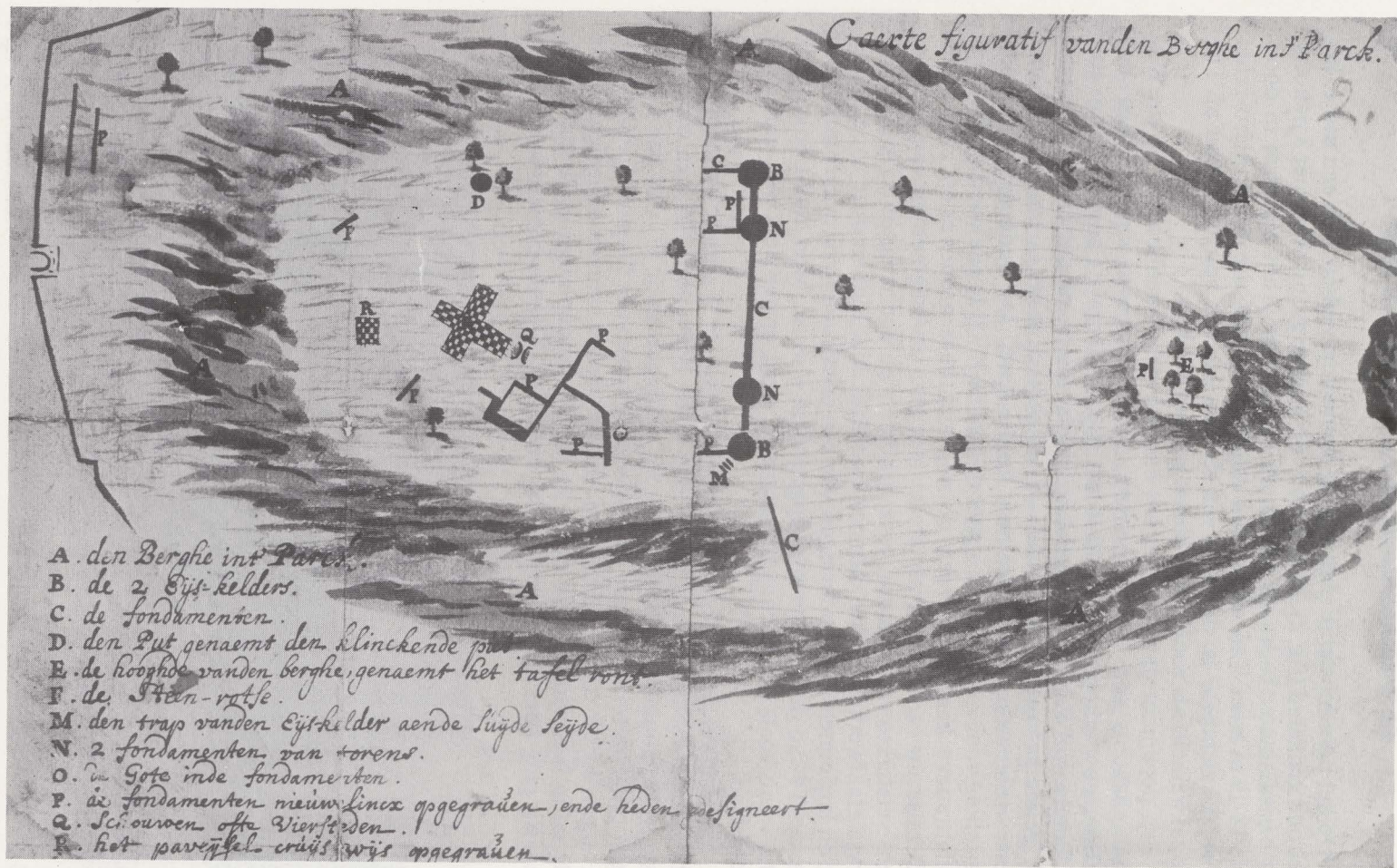

Fig. 3. XVIIIde-eeuwse kopie van XVIIde-eeuwse manuscriptkaart. Stadsmuseum Diest (Copyright K.I.K. Brussel)

komen. In 1968 zou P. Bollen nog enkele nasporingen doen. Over die opgravingsactiviteiten verschenen korte mededelingen (¹). In 1981 hernam de Nationale Dienst voor Opgravingen, in samenwerking met de stad Diest, het archeologisch onderzoek op de Warande. De leiding berustte bij B. Roosens en P. Vynckier. Spitsten de werken zich hoofdzakelijk toe op de zuidwest-sector van het plateau, dan trok men ook op de mote nog twee sleuven om er de opgravingsgegevens van 1959 te vervolledigen. Het zijn de resultaten van het moteonderzoek, die het onderwerp van onderhavig rapport uitmaken. Voor het verzorgd tekenwerk stond R. Vanschoubroek in.

HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Van de negen sleuven die in totaal getrokken werden, zijn er twee die respectievelijk een noordoostelijke en zuidwestelijke doorsnede doorheen het motelichaam geven (fig. 4). De laatste doorsnede, gemaakt in 1981, gaat bovendien ook door de gracht, die mote en voorburcht van elkaar scheidt. De langspromen van die twee sleuven zijn bijgevolg onze voornaamste hulp om de bouwgeschiedenis van het Tafelrond te verklaren.

Het centrale gedeelte van het moteplateau wordt door een donjon in beslag genomen (fig. 4 en 5). De toren, opgetrokken uit limoniet zandsteen, is gebouwd op een bijna vierkantig grondplan met uitwendig een omvang van 13,70/14,10 bij 11,50/11,90 m. De muurdikte bedraagt ca. 2,60 m. Alleen bij de noordoostelijke doorsnede heeft men de donjonmuur tot de onderzijde kunnen vrijleggen. De fundering van dat muurgedeelte gaat tot 0,65 m onder het oorspronkelijk maaiveld en bestaat uit los op elkaar gestapelde stenen met vrij zandige mortel ertussen (fig. 6, 1 en fig. 7, A). Even boven de begane grond springt het muurwerk ongeveer 15-20 cm in. Het bleef bewaard tot een hoogte van 2,30 m en is opgebouwd uit een kern die tussen twee parementwanden gevat zit. De kern heeft een invulmetselwerk van ijzerzandsteenbrokken. Opmerkelijk is dat zowel binnen- als buitenbekleding van de muurvlakken een verschil in steenzetting vertoont. Tot 1,40 m hoogte gebeurde dit onregelmatig, waarbij sommige steenlagen in visgraatverband boven elkaar liggen (fig. 6, 2 en fig. 7, B). Hogerop zijn de wanden daarentegen in verzorgd metselwerk opgetrokken met rechthoekig gehouwen ijzerzandstenen, waartussen geelkleurige mortel goed ingevoegd is (fig. 6, 3 en fig. 7, C). Dit verschil in parement werd ook vastgesteld bij de hoek van de burchttoren, die in het zuidwestelijk profiel aangesneden werd (fig. 6, 2-3). Waar de steenzetting slordiger gebeurde, is de hoek langs de buitenkant met zware limonietblokken versterkt (fig. 6, 2). In tegenstelling tot de noordmuur,

¹ J. MERTENS, Diest (Brabant), *Archeologie*, 1959, 304; R. VAN DE VEN, De opgravingen in de Warande te Diest, *Oost VI*, 1969, 57; ID., Op speurtocht in de Diestse bodem, *Meer Schoonheid XVII*, 1970, 113-115; J. MERTENS, Diest (Brabant) in: *Vijftientig jaar archeologische opgravingen in België*, Brussel, 1972, 127.

Fig. 4. Uittreksel uit de topografische kaart met aanduiding van de doorsneden en lokalisatie van de donjon en de gracht

loopt de parementwand tot in de 0,45 m brede funderingsleuf door (fig. 6, 4). Hoe diep kon wegens instortingsgevaar niet bepaald worden.

Tegen de voet van de donjon werd een heterogene walvormige opwerping van ijzerzandstenen, kleibrokken en zand afgezet (fig. 6, 5). Die aanvoer van grond en stenen greep tijdens of na de oprichting van de toren plaats, aangezien de noordelijke funderingsversnijding van het gebouw door de ophoging afgedekt wordt. De wal was het omvangrijkst ten noorden van de burchtoren, waar hij een breedte van 17,50 m en een hoogte van 2,50 m bereikte. Ten zuiden van de donjon was hij 7,70 m breed en 0,75 m hoog. Waar er ruimte overbleef tussen de donjonmuur en de opwerping, werd die tot aan het keurig gezet buitenparement met roestkleurige zandgrond opge-

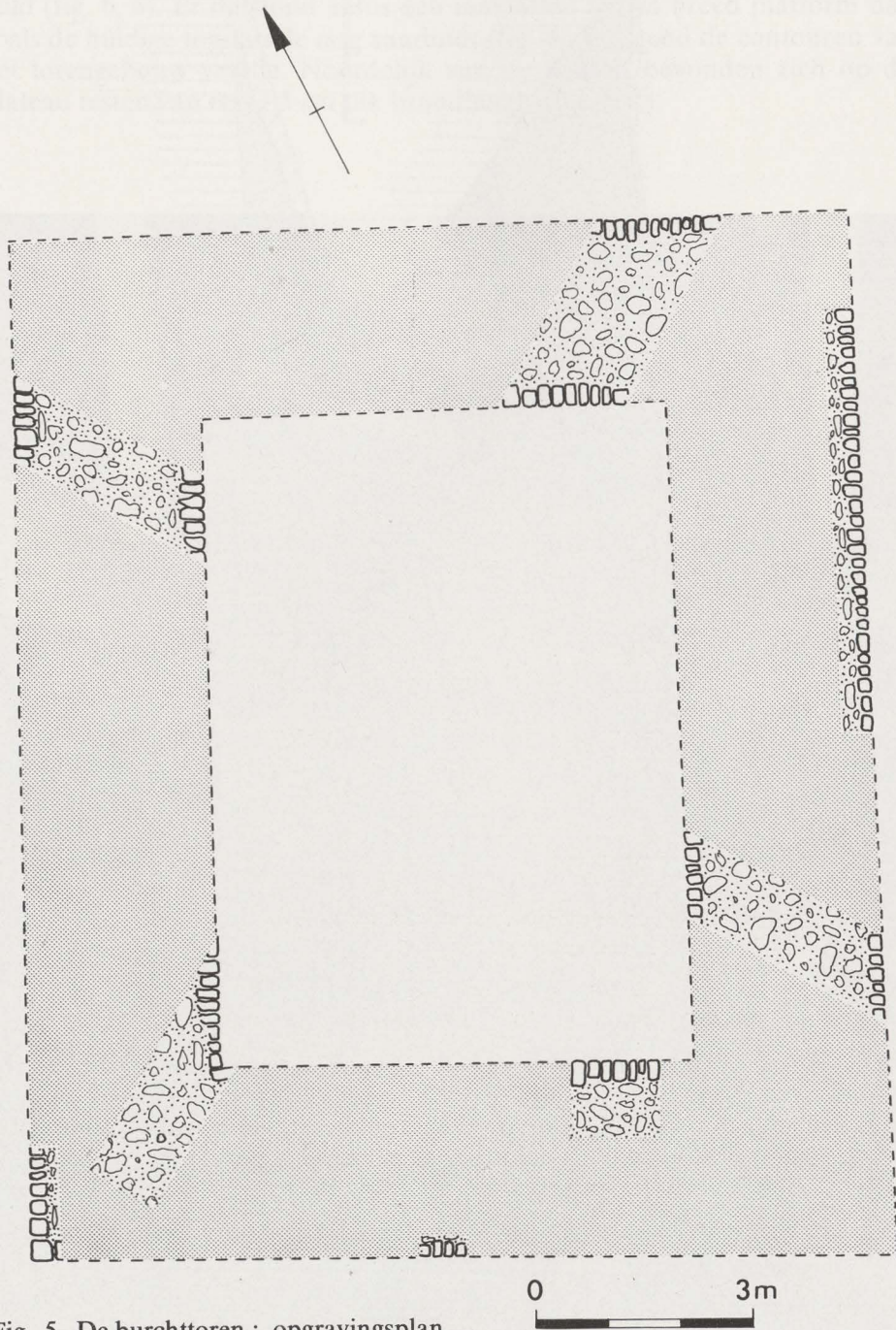

Fig. 5. De burchttoren : opgravingsplan

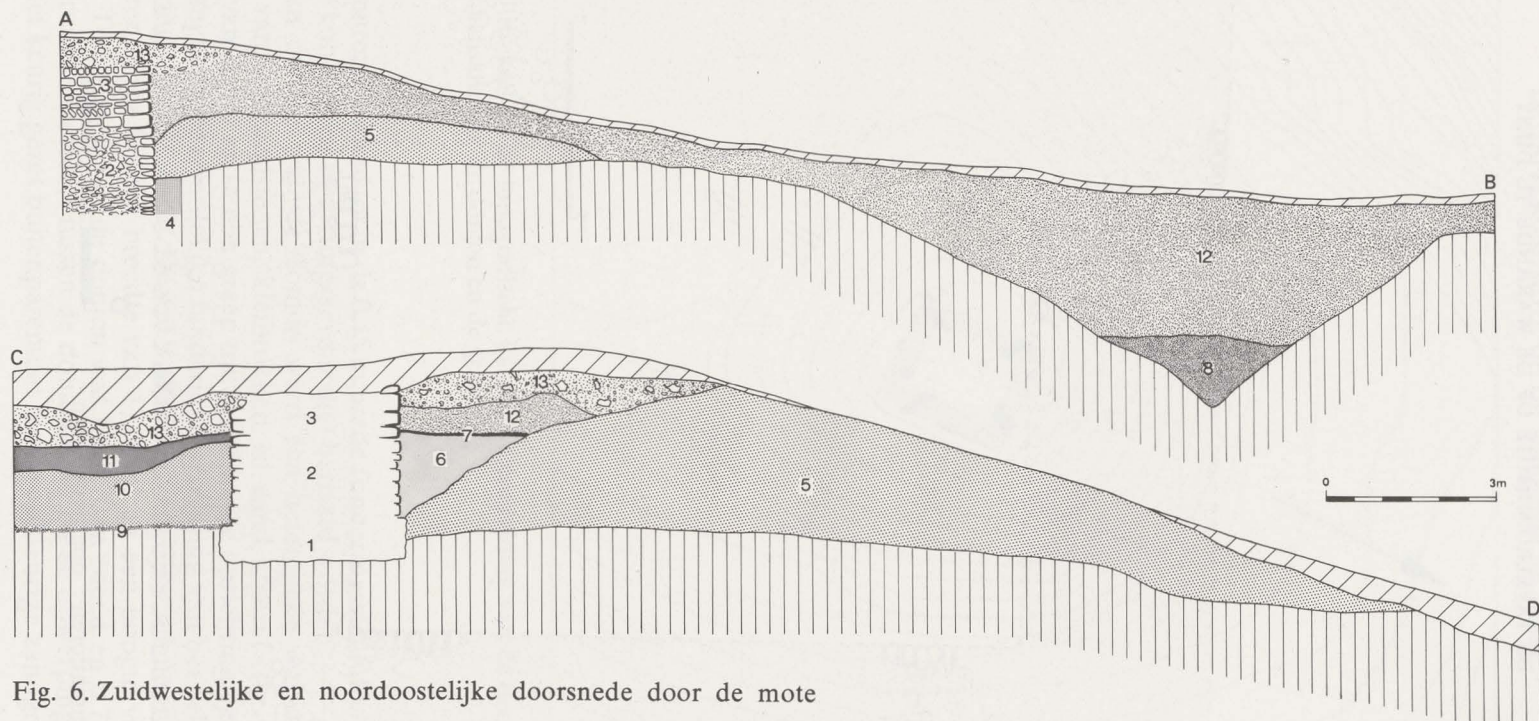

Fig. 6. Zuidwestelijke en noordoostelijke doorsnede door de mote

vuld (fig. 6, 6). Er ontstond aldus een maximum 6-7 m breed platform dat, zoals de huidige topografie nog aangeeft (fig. 4), vrij goed de contouren van het torengebouw volgde. Noordelijk van de donjon bevonden zich op dit plateau resten van een 1,5 cm dik brandlaagje (fig. 6, 7).

Fig. 7. Buitenwand van noordelijke donjonmuur

Blijkbaar hebben we hier met een *einmotten* van de burchttoren te maken. De opwerping ligt immers tegen de donjon aan en is omvangrijk genoeg om van een mote te gewagen. Verder is het belangrijk dat het parement van de torenmuren maar vanaf het moteplateau uit regelmatig metselwerk bestaat en het gedeelte waartegen de grond aanleunt, een slordiger afwerking kent. Dit betekent dat de eigenlijke muur in opstand slechts ter hoogte van de motetop begint : de aanaarding behoort dus tot de oorspronkelijke bouwconceptie van de versterking.

De grond voor de mote zal wel gedeeltelijk gehaald zijn uit de gracht die ten zuiden van het Tafelrond aangesneden werd (fig. 4). De gracht heeft een V-vormig profiel, is ca. 11 m breed en 3,35 m diep. Onderaan bevond zich een zwartgrijze vulling (fig. 6, 8). Of de gracht volledig omheen de aangeaarde donjon liep of er enkel ten zuiden van uitgegraven was, waardoor zij dit sitedeel van de rest van het Warandeplateau afsneed, werd door de opgravingen niet uitgemaakt. Ook in het micro-reliëf van het terrein is hieromtrent geen klaarheid te verkrijgen.

Wat de situatie binnenin de donjon betreft : op de begane grond ligt een dun, zwart laagje (fig. 6, 9) dat over de versnijding van de noordelijke grondmuur trekt en dus later als de aanleg van het fundament gevormd werd. Erover is roodbruin zand gestort (fig. 6, 10), waarboven zich een zwartgrijze woonlaag (fig. 6, 11) bevindt, die maximum 0,85 m dik is en heel wat houtskool, dierenbeenderen en scherven bevatte. Dit niveau is zowat gelegen op de grens tussen het regelmatig en het in slordig verband uitgewerkt binnenparement. Zoals aan de buitenzijde, bedolf de afgeworpen grond binnen de donjon enkel de ruw gezette muurwand, wat een aanwijzing is dat die onderste ruimte van de toren nooit gebruikt werd. Het niveau op het autochtoon Diestiaan beantwoordt dan ook hoogstwaarschijnlijk aan de bouwlaag van de donjon, terwijl de woonlaag die zich over de aanstorting uitstrekt en ongeveer ter hoogte van het moteplateau ligt, wellicht met het binnenloopvlak van het gebouw te vereenzelvigen is.

De mote rondom de donjon werd op een bepaald ogenblik vergroot. Over het brandmateriaal dat op het platform van de eerste aanaarding gevallen was, werd immers zand (fig. 6, 12) geworpen waardoor het verzorgd buitenparement van de burchttoren voor een gedeelte toegedekt geraakte. Tot hoe hoog die nieuwe inmoting reikte, is wegens latere verstoringen en nivelleringen niet meer uit te maken. Zo werd o.a. het grachtgedeelte ten zuiden van de motetoren met grond van de tweede aanaarding gedicht en overdekt een puinlaag (fig. 6, 13), grotendeels afkomstig van de afbraak van het gebouw, de top van het Tafelrond.

Archaeologica werden aangetroffen in de bouwlaag en het binnenloopvlak van de donjon, alsmede in de aanaarding en de afbraaklagen van de burchttoren. Het aardewerk in de constructie laag van de donjon is beperkt. Het betreft slechts enige reducerend gebakken wandscherfjes en twee bodemfragmenten in zgn. Andennenaar. Op één ervan (fig. 8, 1) zaten dikke vlekken bruingeel loodglazuur, wat op een vroege productieperiode wijst.

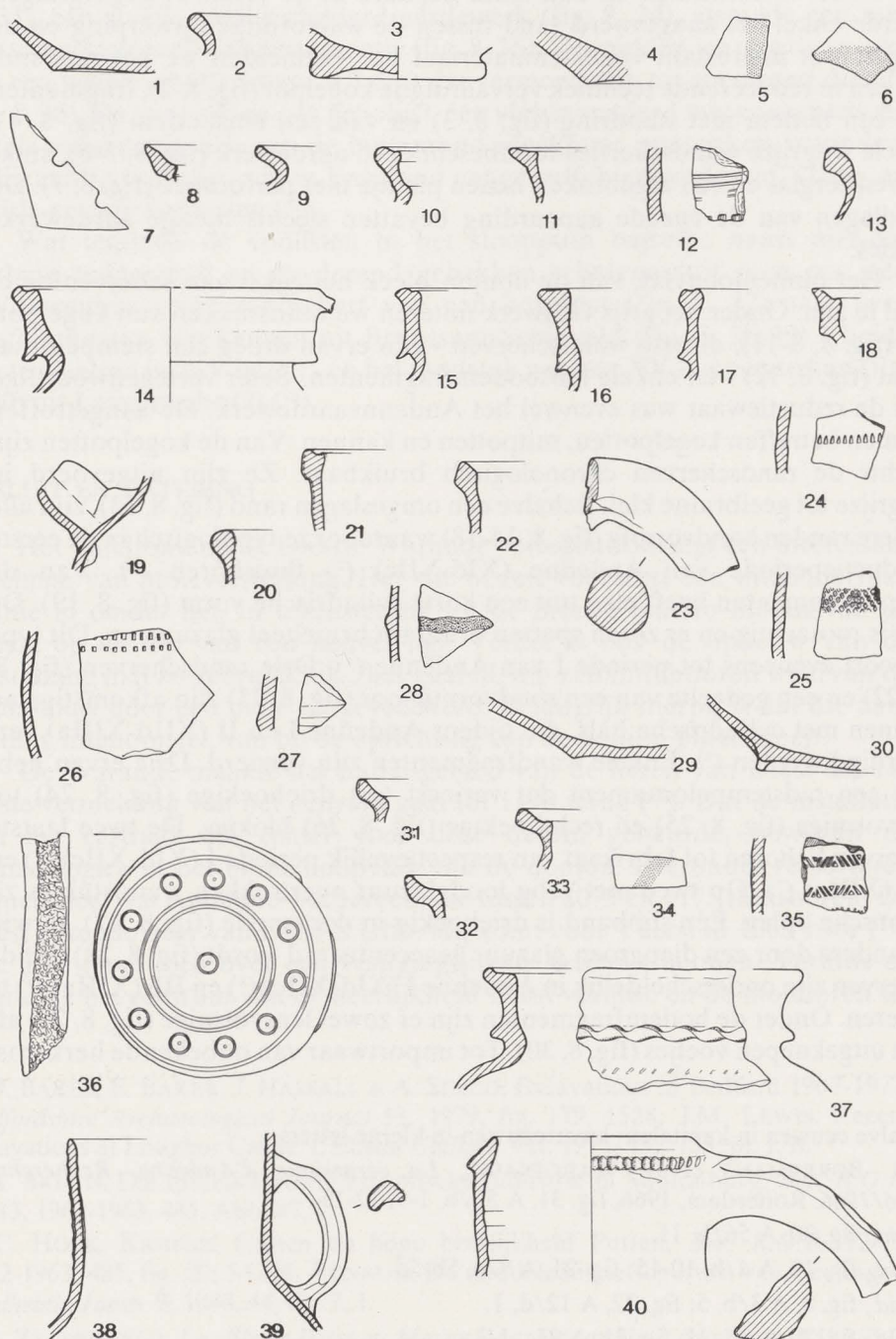

Fig. 8. Het archeologisch materiaal. S. 1/3

In het motelichaam en dan meer bepaald in de eerste ophogingslagen leverde enkel het aangevoerd zand tussen de walvormige opwerping en de donjon wat interessant vondstenmateriaal op. Vermelden we het randstuk van een in reducerende techniek vervaardigde kogelpot (fig. 8, 2), fragmenten van een bodem met standring (fig. 8, 3) en van een lensbodem (fig. 8, 4), enkele witgrijze wandscherfjes roodbeschilderd aardewerk (fig. 8, 5-6), stukjes vensterglas en een afgebroken benen plaatje met perforaties (fig. 8, 7). De zandlagen van de tweede aanaarding bevatten slechts nietige aardewerkstukjes.

Het binnenloopvlak van de donjon bleek het rijkst aan schervenmateriaal te zijn. Onder het grijs vaatwerk noteren we randstukken van kogelpotten (fig. 8, 8-11), diverse wandscherven - één ervan droeg een stempelornament (fig. 8, 12) - en enkele lensbodemfragmenten. Beter vertegenwoordigd dan de reductiewaar was evenwel het Andenneaardewerk. De aangetroffen vormen betreffen kogelpotten, tuitpotten en kannen. Van de kogelpotten zijn slechts de randscherven chronologisch bruikbaar. Ze zijn uitgevoerd in witgrijze tot geelbruine klei. Behalve een omgeslagen rand (fig. 8, 13), zijn alle andere randen bandvormig (fig. 8, 14-18) waardoor ze typologisch in de eerste productieperiode van Andenne (XIId-XIIc) ⁽²⁾ thuishoren ⁽³⁾. Van de tuitpotfragmenten heeft elke tuit een korte cilindrische vorm (fig. 8, 19). De klei is roosachtig en er zitten spatten bruin tot bruingeel glazuur op. Dit type behoort eveneens tot periode I van Andenne ⁽⁴⁾. Drie randscherven (fig. 8, 20-22) en een gedeelte van een rondvormig oor (fig. 8, 23) zijn afkomstig van kannen met cilindrische hals, die tijdens Andenne I en II (XIId-XIIIa) vervaardigd werden ⁽⁵⁾. Enkele wandfragmenten zijn versierd. Drie ervan hebben een radstempelornament dat varieert van driehoekige (fig. 8, 24) tot ruitvormige (fig. 8, 25) en rechthoekige (fig. 8, 26) blokjes. De twee laatste scherven behoren tot fabrikaat van respectievelijk periode I (XIId-XIIc) ⁽⁶⁾ en IIb (XIIIa) ⁽⁷⁾. Op twee met gelig loodglazuur overtrokken wandstukjes zit plastische opleg. Eén slibband is driehoekig in doorsnede (fig. 8, 27), terwijl de andere door een diepgroen glazuur geaccentueerd wordt (fig. 8, 28). Beide scherven zijn onderscheidelijk in Andenne I (XIId-XIIc) ⁽⁸⁾ en IIb (XIIIa) ⁽⁹⁾ te dateren. Onder de bodemfragmenten zijn er zowel lensvormige (fig. 8, 29) als met uitgeknepen voetjes (fig. 8, 30). Tot importwaar van onbekende herkomst

² Halve eeuwen in kapitalen; kwarteeuwen in kleine letters.

³ R. BORREMANS et R. WARGINAIRE, *La céramique d'Andenne. Recherches 1956/1966*, Rotterdam, 1966, fig. 31, A 57/b, 1-9, 12-15.

⁴ *Ibid.*, fig. 30, A 56/b, 11.

⁵ *Ibid.*, fig. 10, A 4/b, 10-15; fig. 21, A 9/c, 5b-5d.

⁶ *Ibid.*, fig. 8, A 3/b, 5; fig. 22, A 12/d, 1.

⁷ *Ibid.*, fig. 20, A 7/c, 4; fig. 21, A 9/c, 1-3.

⁸ *Ibid.*, fig. 30, A 56/b, 5.

⁹ *Ibid.*, fig. 9, A 4/a, 1-2.

behoren enkele randscherven in vuil-grijsgele tot grijsbruine klei (fig. 8, 31-33), een stukje roodbeschilderd aardewerk (fig. 8, 34), alsmede een met radstempel versierd wandfragmentje (fig. 8, 35). Vermelden we nog de vondst van een benen schijfje (diam. 4,7 cm) dat vermoedelijk tot speelgoed diende (fig. 8, 36). De twee zijden zijn gepolijst, één vlak is versierd met concentrische cirkels waartussen zich aan de buitenrand ingekraste puntcirkels bevinden. Gelijkaardige schijfjes zijn in Engeland aangetroffen geworden in XIIde- en XIIIde-eeuwse contexten⁽¹⁰⁾.

Wat tenslotte de vondsten in het slooppuin betreft: naast niet-dateerbare reducerend en oxyderend gebakken scherven trof men o.a. een XIVde-eeuwse grijze randscherf van een kogelpot (fig. 8, 37) aan, twee halsfragmenten van kannen uit Brunssum-Schinveld (fig. 8, 38-39) - beide zijn te plaatsen in XIV bc⁽¹¹⁾ - en het randstuk van een XVde-eeuwse kan (fig. 8, 40) uit Langerwehe (?)⁽¹²⁾.

BESLUIT EN DATERING

Het Tafelrond op de Diestse Warande vertegenwoordigt een interessant specimen van moteversterking. Het site neemt vooreerst een uitzonderlijke positie in omdat het, in tegenstelling tot de meeste andere moten van de streek, op de top van een heuvel ligt. Verder is ook de opbouw van de versterking niet zo gebruikelijk: het gaat nl. om een burchtoren waarvan de onderbouw door een mote omgeven werd. Belangrijk hierbij is dat die aan-aarding intentioneel, van bij de oprichting van de donjon plaatsgreep.

De Warande maakte het burchtgebied van de heren van Diest uit. De eerste vermelding van het *castrum* gaat tot 1190 terug⁽¹³⁾. Dat de installatie van het castraal site echter voor deze datum gebeurde, bewijzen de archaeologica in het binnenloopvlak van de donjon. Hieronder ressorteren immers heel wat Andenne-I-scherven, die tussen 1075 en 1175 thuishoren. De oudst gekende heer van Diest is Otto. Hij komt voor 't eerst in 1088 voor⁽¹⁴⁾. Die heer moet toen over een vestigingsplaats beschikt hebben. Vermits de Warande het centrum van de heerlijkheid Diest vormde en de motetoren tot

¹⁰ D. BAKER, E. BAKER, J. HASSALL & A. SIMCO, Excavations in Bedford 1967-1977, *Bedfordshire Archaeological Journal* 13, 1979, fig. 179, 1528; J.M. LEWIS, Recent excavations at Loughor Castle, *Château Gaillard* VII, 1975, 152-153, pl. I, B.

¹¹ A. BRUYN, Die mittelalterliche keramische Industrie in Südlomburg, *Ber. R.O.B.* 12-13, 1962-1963, 445, Abb. 87, 7.

¹² C. HOEK, Kastelen binnen de hoge heerlijkheid Putten, *Ber. R.O.B.* 12-13, 1962-1963, 485, fig. 20; J.G.N. RENAUD, De middeleeuwse scherven van Teylingen, *Oudheidk. Jaarb.* 9, 1940, 44, fig. 3, 1.

¹³ L. ZYLBERGELD, *La ville de Diest au Moyen Age. Des origines à la fin du XVe siècle*, Thèse de doctorat, U.L.B., 1973.

¹⁴ F. CLAES, Het oude Kaggevinne, Land van Diest, *Oost-Brabant* XVI, 1979, 11.

de oudste gebouwrusten op de heuvel behoort - men vond geen sporen van een houten voorganger - is het derhalve geenszins uitgesloten dat de oprichting van de donjon tot de periode van Otto zou teruggaan. Een mogelijke datering in XIe wordt bovendien niet tegengesproken door het archeologisch vondstenmateriaal, integendeel zelfs.

De bouwgeschiedenis van een burchttoren is hoofdzakelijk uit zijn opstand af te leiden. Voor de donjon op de Warande is de informatie in dit verband beperkt omdat slechts het aangeaard deel van het gebouw bewaard bleef. De burchtheuvel zelf verraadt wel enkele feiten. Zo moet er tijdens de eerste aanaardingsfase een brand gewoed hebben, getuige de sporen die men op het moteplateau ten noorden van de donjon aantrof. Na de brand werd de aardheuvel rondom de toren verhoogd en uitgebreid. Wanneer dit gebeurde, blijft in 't ongewisse. Op het vergrote platform werden, net zoals bij de eerste inmoting, geen resten van een bijbouw of van een omheining teruggevonden.

De opgave van de motetoren dient tijdens XIIIe gesitueerd. Dit blijkt niet alleen uit de vondsten in het binnenloopvlak van de donjon, maar bovendien wordt de versterking in een schepenbrief van 25 februari 1266 met « vetus castrum » aangeduid¹⁵). Op dat ogenblik was de burchttoren dus ook voor de middeleeuwen reeds een stuk verleden geworden. Het verlaten van de donjon hield niet in dat de Warande haar centrale functie in de heerlijkheid verloor. In de zuidwestsector van het heuvelplateau richtte men immers een nieuwe burcht op, zodat alleen maar het militair zwaartepunt binnen de castrale zone verlegd werd.

¹⁵ Stadsarchief Diest, fonds Schepenbrieven.